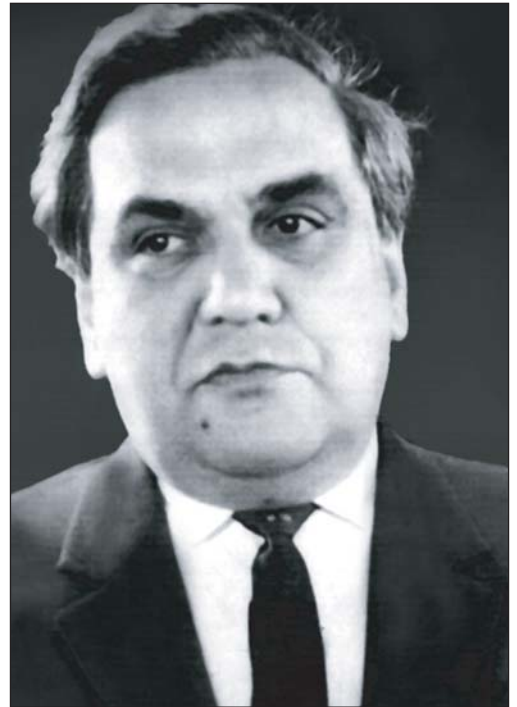

ЛЮДИНА БАГАТЬОХ ВЕРШИН

*Пам'яті
академіка Б.І. Веркіна
присвячується*

Якось зимового вечора 1979 року в приймальній директора Фізико-технічного інституту низьких температур НАН України академіка Б.І. Веркіна розгорілася палка суперечка найближчих співробітників керівника. Але цього разу йшлося не про актуальні проблеми фізика, а про працю опального в той час історика й етнографа *Лева Гумільова*, сина великої російської поетеси *Анни Ахматової*, шойно депоновану у Всесоюзному інституті науково-технічної інформації.

“У Б.Веркіна, — згадує Ірина Яківна, — було тонке відчуття на знакові твори нашого часу (а ця книга була саме знаковою), він спромігся одержати роботу Гумільова з архіву депонування. Незабаром в інституті зробили ще кілька копій цієї роботи. У нас з'явилася можливість за 10 років до першого видання цієї книги ознайомитися з новою гумільовською інтерпретацією етнічної історії. Треба сказати, що це порівняння Веркіна, як і ряд його вчинків, були не зовсім стандартними для директорів. У ті роки Л. Гумільов офіційною наукою не був визнаний, його не видавали та ігнорували. Тільки пізніше визнали його величезний вплив на покоління. “Думки Гумільова про етнічну історію, здавалося, стосувалися кожного з нас і були особливо цікаві фізикам і біологам, тому що порушували питання про відносний погляд на час, і його біг, про роль емоцій в історії, про застосування принципу доповнюваності (дополнительности) в історії, про сумісність людства і біосфери та ін.”.

Читаючи ці спогади *І.Я. Фуголь*, я згадав інший випадок з життя Веркіна.

Десь на початку 1980-х років у Харкові відбувся виїзний пленум правління Спільки письменників СРСР з порядком денним “Науково-технічна революція і література”. До Харкова приїхали відомі вчені та літератори з усього Союзу. Гості відвідували промислові підприємства і наукові установи, зустрічалися з читачами в бібліотеках міста. Побували і вони й у ФТІНТ. Відбулася дружня розмова про актуальні проблеми НТР і літературній процес. Висловили свої думки щодо свободи творчості, вибору теми, форми творів і художніх засобів відображення дійсності. Висловили свої погляди Борис Ієремійович Веркін і директор одного з великих Харківських заводів.

Трохи згодом, у Ленінграді цей епізод в бесіді зі мною згадав відомий радянський письменник *Данііл Гранін*, автор популярних у той час романів і повістей “Искатели”, “Иду на грозу”, “Эта странная жизнь”, знаменитого “Зубра”.

“Передайте мої вітання Борису Ієремійовичу, — попросив він. — Я з цікавістю слухав його міркування щодо науки і літератури, і що особливо мене підкорило в особистості Веркіна, так це те, що на офіційному засіданні пленуму він повторив те, що говорив у приватній розмові, не побоююся піти врозріз з політикою влади в галузі літератури. А от заводчанин розвернувся на сто вісімдесят градусів та змінив свою позицію на протилежну. От я і думаю, а чи була в того директора заводу власна позиція?”

Про цю розмову з Даніілом Граніним я розповів другу Веркіна з юності,

визначному українському математику, лауреату Ленінської премії академіку НАН України і Російської академії наук *Володимиру Олександровичу Марченку*. *“В цьому увесь Борис, — сказав учений. — Він за будь-яких обставин залишався самим собою, завжди говорив те, що думав, не боявся часом пливти проти течії”.*

Про широту натури Веркіна, різнобічність його інтересів, внутрішню свободу, потяг до творчості, нових ідей свідчать спогади тих, хто знав ученого, працював разом із ним.

*“Батько не раз казав, що треба насамперед дбати про культуру. Фізика, техніка, економіка додадуться, а якщо не буде культури, суспільство деградуватиме”, — згадує народна артистка України, заслужений діяч мистецтв України, ректор Харківського інституту мистецтв, професор *Тетяна Веркіна*.*

В цьому контексті стає зрозумілішою й організація у ФТІНТі “Філармонії фізиків”, де вважали за честь грати кращі музиканти Союзу, і підтримка Веркіним опального в 60-80 роках минулого століття історика й етнографа *Л.М. Гумільова*.

Отож, напрочуд гармонійна особистість з яскраво вираженою громадянською позицією, Б.І. Веркін був насамперед ученим-фізиком, організатором науки. Як же складався його життєвий і творчий шлях? Перегорнемо кілька сторінок його біографії.

Борис Ієремійович Веркін народився 8 серпня 1919 року в Харкові. Після закінчення фізико-математичного факультету Харківського державного університету 1921 року вступив

до аспірантури Українського фізико-технічного інституту того самого славнозвісного УФТІ, де в 1932 році вперше в Радянському Союзі розщепили ядро атома літію, де академік *І.В. Обреїмова* і *Л.В. Шубніков* створили першу в СРСР кріогенну лабораторію.

Як вчений, Веркін відбувся в перші післявоєнні роки, а піком його творчої й організаторської діяльності стали 1950-1970-ті роки. Однак його виховання і формування в ньому науковця припало на роки передвоєнні і відбувалося під сильним впливом стилю роботи "першопрохідців" УФТІ *І.В. Обреїмова*, *О.І. Лейпунського*, *К.Д. Синельникова*, *А.К. Вальтера*, *Л.Д. Ландау* і *Б.Г. Лазарева*, який тоді очолював кріогенну лабораторію інституту. Ще зі студентських років Борис Веркін загорівся духом наукового пошуку, що панував у лабораторії. Але вибухнула війна, молодий вчений пішов на фронт, але в цей час фізики стали дуже потрібними. Їх розшукували по всіх фронтах, спішно демобілізували. У цю хвилю, яка врятувала життя багатьом фізікам, потрапив і Веркін. Ученим доручили важливе оборонне завдання — створення атомної зброї. УФТІ отримав кодове найменування "лабораторія № 2". Лабораторія № 1 була в Москві, її очолював академік *Георг Васильович Курчатов*.

У комплексі проблем цієї тематики знайшли своє місце і дослідження Харківських кріогенників.

Однак, спливали роки, і молодому доктору фізико-математичних наук Борису Веркіну ставало дедалі тісніше у кріогенній лабораторії ХФТІ.

Як зазначає *І.Я. Фуголь*, спочатку ідея й образ інституту низьких температур виникли в думках Веркіна у зв'язку з великим науковим інтересом у цьому напрямку фізики, хоча вже була відома низка важливих практичних додатків, а деякі з них навіть впроваджувались у техніці для розділення компонент повітря, видалення різних домішок у коксівному газі, одержання деяких чистих металів та ін. Будівництво й організація нового інституту, як і розвиток складних низькотемпературних досліджень, вимагали значних капіталовкладень. Треба було переконати державу, що це будівництво необхідне.

Хто на високому рівні може підтримати фізику низьких температур? Ситуація нагадує сцену про Штірліца, коли він розглядає фото керівників рейху, — кому запропонувати свої послуги?

Але тут треба було обрати фігуру з числа головних наукових радників держави і керівників оборонних про-

грам. Серед найвпливовіших — *Курчатов*, *Капіца*, *Корольов*.

Курчатову інститут не дуже-то і потрібний, — у його розпорядженні провідні наукові центри Москви, Ленінграда, той же Харківський ФТІ. Капіца начебто і готовий підтримати ідею Веркіна, але сам прагне відійти від оборонної тематики. Отож найпридатнішою фігурою, як сказали б тепер, "спонсором проекту" залишається *С.П. Корольов*, керівник космічної програми. Для неї низькі температури мають безсумнівний інтерес. По-перше, холод безповітряного космічного простору вимагатиме модельних експериментів, а також імітації умов у чистому вакуумі та за низьких температур. По-друге, водень, кисень, метан, інші кріогенні гази, а також їхні суміші перспективні як робочі речовини для ракетного пального. Справді, Веркіну було що запропонувати і що обіцяти.

І Корольов підтримав проект Бориса Ієремієвича. У травні 1960 року прийнято урядову постанову про організацію в Харкові фізико-технічного інституту низьких температур АН УРСР. Тож на Павловому Полі — околиці Харкова — почалося грандіозне будівництво. А неподалік від інститутських корпусів майже одночасно виристав новий житловий масив. Веркін подбав і про квартири для майбутніх співробітників ФТІНТу, на деякий час ставши виконробом.

У той далекий уже рік до Харкова завітав відомий польський письменник-фантаст *Станіслав Лем*. Побував він і на інститутських будмайданчиках. А потім у розмові з ученими, мабуть, бажаючи сказати господарям щось приємне, мовив: "О, у вас геть як у Парижі". Жарти-жартами, але й сьогодні той житловий масив у народі називають "хутором Веркіна". Погодьтеся, це високе визнання.

Поки на будмайданчиках випувала робота, у центрі міста, в орендованих приміщеннях розгорталися перші лабораторії ХФТІНТу, проводилися нові складні експерименти. Ставши директором ФТІНТу, Борис Ієремієвич зібрав у ньому багато талановитих людей, не лише фізиків, але й математиків, біологів, медиків, а також інженерів різних спеціальностей.

Як свідчать колеги і учні Веркіна, він інтуїтивно відчував перспективність нового наукового напрямку, вмів зорієнтувати співробітників інституту на розв'язання нових завдань.

А таких завдань з кожним роком ставало все більше.

Згадує президент Національної академії наук України, академік *Борис Євгенович Патон*: "У ФТІНТі *Борис Ієремієвич* спільно зі своїми учнями та співробітниками виконали дуже великий комплекс фундаментальних досліджень найширшого діапазону. У їх проведення *Борис Ієремієвич* вклав свій талант експериментатора, створивши унікальне устаткування та прилади. Часом важко, та напевне, і не треба відокремлювати фундаментальні дослідження від прикладних, проведених *Борисом Ієремієвичем* і під його безпосереднім керівництвом.

Особисто хочу відзначити його дослідження в галузі космосу. Створені оригінальні камери, що імітують космічний простір: високий вакуум, перепад температур, космічне випромінювання. При виконанні цих робіт було створено багато унікальних приладів та установок. *Борис Ієремієвич* налагодив творчу співпрацю з легендарним ОКБ, очолюваним великим *Сергієм Павловичем Корольовим*, якого *Борис Ієремієвич* просто обожнював. Він прагнув створити спектр нових космічних матеріалів і якомога швидше передати їх у промисловість, у космічну науку. Це був дуже важливий період у діяльності ФТІНТу та його керівника *Бориса Ієремієвича Веркіна*.

Велике значення мали роботи *Бориса Ієремієвича* зі створення оригінального електричного генератора з понадпровідною обмоткою збудження. Роботу проводили у тісній творчій співпраці з Ленінградським заводом "Електросила". Мене вразило те, що розробкою цього унікального кріотурбогенератора, його ротора спільно з *Борисом Ієремієвичем* займався видатний Харківський математик-геометр *О.В. Погорєлов*. По-моєму, це рідкісне і вельми цікаве поєднання".

Такі ось життєві та творчі вершини академіка НАН України, лауреата Державної премії СРСР *Бориса Ієремієвича Веркіна*.

Вчений пішов від нас у інші світи 12 червня 1990 року, залишивши нам фізико-технічний інститут низьких температур, який нині названо його ім'ям. А це означає, що живуть його ідеї, що його учні здійснюють задумані ним експерименти. Відрадно, що нещодавно у ФТІНТі, у відродженій "філармонії фізиків" відбувся перший після довгої перерви симфонічний концерт. А це найкраща пам'ять про Вченого і Громадянина.

Євген Сергієнко
член Спілки журналістів України,
м. Харків